

СУДОВА ПСИХІАТРІЯ

УДК 616.89:355.292.3:340.63

О. П. Олійник

СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНА ОЦІНКА СТАНІВ ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Український науково-дослідний інститут соціальної
і судової психіатрії та наркології МОЗ України, м. Київ
sudprof@ukr.net

Актуальність. Стаття присвячена вивченню проблем судово-психіатричної оцінки станів залежності від психоактивних речовин (ПАР).

Мета – проаналізувати актуальні показники і проблеми судово-психіатричної експертизи станів залежності від ПАР.

Матеріали та методи. Проаналізовані 410 випадків судово-психіатричних експертиз щодо осіб із синдромом залежності від ПАР, які вчинили правопорушення. Вибірка була представлена групою підекспертних з алкогольною та наркотичною залежністю (відповідно 218 і 192 випадків). Для аналізу і обробки даних застосовували клініко-анамнестичний, клініко-психопатологічний, соціально-демографічний, статистичний методи і метод судово-психіатричного аналізу.

Результати. Дослідження виявило тенденцію до зростання встановлення діагнозів синдрому залежності від ПАР на експертизі за останні роки. Збільшення кількості судово-психіатричних експертиз відображає погіршення криміногенної ситуації, пов'язаної з особами, що мають наркологічні проблеми.

На експертизі особи із залежністю від ПАР в 93,4 % випадків були визнані осудними. Неосудними внаслідок психозів були визнані 4,4 %, обмежено осудними – 2,2 % осіб. Одиначність винесення експертних рішень про обмежену осудність обумовлена відсутністю чіткого механізму і адекватних можливостей ведення таких пацієнтів в подальшому.

Висновки. Високі показники повторюваності суспільно небезпечних дій свідчать про неефективність лікувальних і психосоціальних заходів в системі охорони здоров'я і в пенітенціарних установах. Це свідчить про необхідність зміни підходів до експертизи та реабілітації залежних осіб. Реалізація Стратегії державної політики щодо наркотиків у частині запровадження альтернативного покаранню лікування осіб із станами залежності є реальним механізмом впровадження європейського досвіду з профілактики повторних СНД таких осіб.

Ключові слова:
залежність від
психоактивних речовин,
психічні розлади,
суспільно небезпечні
діяння, судово-
психіатрична експертиза.

Актуальність. Проблема поширеності та криміногенності станів залежності від психоактивних речовин в Україні досягла не тільки загальнодержавного, а й міжнародного рівнів, про що свідчить прийняття Кабінетом Міністрів України розпорядження «Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків до 2020 року» [1]. Реалізація даної стратегії є одним з ключових зобов'язань України перед Європейським Союзом за підтримання безвізового режиму. Одним із пунктів Стратегії є запровадження альтернативного покаранню лікування правопорушників із залежністю від психоактивних речовин (ПАР): «проведення три-

вального курсу добровільних лікування і реабілітації замість покарання у вигляді позбавлення волі для визначених державою контингентів правопорушників з наркотичною залежністю, які бажають пройти такі курси» [1]. Впровадження цього пункту Стратегії вимагає суттєвих законодавчих змін, що базуватимуться на науково обґрунтованих підходах з урахуванням існуючого європейського досвіду.

Досвід європейських країн свідчить, що основна мета вибору заходу покарання злочинців із станами залежності – запобігання вчиненню повторних правопорушень. Тому стан залежності розцінюють,

насамперед, як психічний розлад, що спричинив правопорушення. Залежних осіб розглядають як пацієнтів, що потребують допомоги, а не як злочинців з обтяжливими обставинами залежності. Незалежно від тяжкості вчиненого злочину та виду покарання такі особи мають можливість пройти повноцінний курс лікування і психосоціальної реабілітації в спеціалізованих медичних центрах або відділеннях судово-психіатричних клінік із кваліфікованими фахівцями.

Так, у Німеччині особи зі станами залежності, засуджені за нетяжкі правопорушення, замість відбування покарання в місцях позбавлення волі мають можливість пройти дворічний курс лікування і психосоціальної реабілітації в спеціалізованому наркологічному центрі за місцем проживання. Реалізується це право за рішенням суду і обов'язковою згодою пацієнта. Термін лікування зараховується в строк покарання, і, при дотриманні режиму та правил, за рішенням суду може бути зменшений, якщо перевищував дворічний курс реабілітації. При невиконанні приписаних правил і умов перебування в реабілітаційному центрі суд може прийняти рішення повернути людину в місця позбавлення волі з переглядом умов відбування покарання. Така гнучка демократична система, з одного боку, дає можливість вибору вирішення наркологічних проблем, а з іншого, покладає на осіб обов'язок і відповідальність за власне рішення і його реалізацію.

У Європі велика частка осіб зі станами залежності, які вчинили правопорушення, визнаються обмежено осудними або неосудними і проходять лікування з психосоціальною реабілітацією в спеціалізованих відділеннях судово-психіатричних клінік [2]. Україна тільки стає на європейський шлях гуманізації державної політики щодо осіб зі станами залежності. Зміна судово-психіатричних підходів до експертної оцінки станів залежності має стати одним із перших кроків на цьому шляху.

Мета дослідження – проаналізувати актуальні показники і проблеми судово-психіатричної експертизи станів залежності від ПАР.

Матеріали та методи дослідження

У рамках проектів «Розробка моделі медико-соціального менеджменту посттравматичних психічних розладів в учасників бойових дій та осіб, тимчасово переселених із зони бойових дій і окупованих територій (профілактика, діагностика, лікування, реабілітація, експертиза)» і «Судово-психіатрична оцінка станів залежності від психоактивних речовин в кримінальному процесі: методологічні та організаційні засади» була відібрана і проаналізована вибірка з 410 підекспертних із залежністю від ПАР, в тому числі учасників бойових дій. Для аналізу і обробки даних застосовували клініко-анамнестичний, клініко-психопатологічний, соціально-демографічний, статистичний методи і метод судово-психіатричного аналізу.

Результати та їх обговорення

У двох експертних установах м. Київ, які мають повноваження проводити судово-психіатричні експертизи (СПЕ) з усіх регіонів України, методом су-

цільної вибірки за 2013–2017 рр. було відібрано 410 експертних випадків з діагнозом синдрому залежності від ПАР. Дана вибірка була представлена групою осіб з алкогольною (218 випадків) і наркотичною (192 випадки) залежністю.

Контингент дослідження в переважній більшості складали чоловіки працездатного віку (387 випадків – 94,4 %), жінок було небагато (23 випадки – 5,6 %).

Дослідження виявило тенденцію до зростання встановлення діагнозів синдрому залежності від ПАР на експертизі. У 2013 р. таких випадків було 100, у 2014 р. – 142, у 2015 р. – 168, що збігається зі статистичними даними щодо поширеності та захворюваності на ці психічні розлади [3, 4]. Збільшення кількості СПЕ, в свою чергу, відображає погіршення криміногенної ситуації, пов'язаної з особами, що мають наркологічні проблеми.

Дослідження також показало, що особи з алкогольною залежністю (АЗ) переважно здійснюють агресивні суспільно небезпечні дії (СНД) проти життя і здоров'я (вбивства, тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, тортури). Особи із залежністю від наркотичних речовин (НЗ) притягуються до кримінальної відповідальності здебільшого за майнові злочини, незаконні операції з наркотиками, хуліганство.

Частка агресивних злочинів у структурі СНД осіб з АЗ складалась із злочинів, безпосередньо спрямованих проти життя та здоров'я особи (66,7 %), та злочинів із заподіянням тілесних ушкоджень або смерті жертв внаслідок розбоїв, хуліганських дій, аварій, спричинених у нетверезому стані (5,1 %). Загалом агресивні злочини у цій групі становили 71,8 %, з них ті, що спричинили смерть потерпілих, – 35,9 %.

У групі з НЗ злочини з агресивним компонентом, які супроводжувались насильством із заподіянням тілесних ушкоджень, становили 29,2 %, з них зі смертельним кінцем – 18,4 %, що достовірно нижче, ніж у групі осіб з АЗ.

Кількість жертв від спричинених агресивних злочинів перевищувала кількість підекспертних, які вчинили такі СНД.

Рецидивність суспільно небезпечних дій, особливо серед осіб з наркотичною залежністю, є найвищою серед усіх категорій психічно хворих.

Кримінальний досвід у минулому мали 62,8 % осіб з АЗ та 76,4 % наркозалежних. Переважна більшість з них притягувались до кримінальної відповідальності неодноразово. Майже у третини відмічалась негативна динаміка кримінального досвіду, від менш тяжких до вчинення тяжких злочинів.

Аналіз кримінального досвіду свідчить про високі показники повторюваності (рецидивності) кримінальних злочинів серед осіб із залежністю від ПАР та негативну динаміку їх кримінального досвіду. Це підтверджує неефективність існуючих профілактично-виправних заходів і свідчить про необхідність розробки і впровадження нових підходів до реабілітації таких осіб з метою запобігання рецидивуванню злочинів, що відповідає вимогам Стратегії та європейському досвіду.

Учасники бойових дій – особливий контингент, з яким зіткнулись судово-психіатричні експерти за останні 4 роки бойових дій на Сході України. Харак-

терним для них є високий відсоток (90,8 %) психічних розладів, нерідко коморбідних або поєднаних. Стани залежності від ПАР домінують у структурі експертних діагнозів і становлять 28,7 %; гостра алкогольна інтоксикація складає 48,3 %; невротичні, пов'язані зі стресом психічні розлади – 17,2 %.

У 50,6 % випадків психічні розлади були винесені в експертні діагнози. У 40,2 % випадків при наявності сталих, неодноразово задокументованих психічних розладів, таких як синдром залежності від ПАР, розлади особистості, а також лабораторно підтверджений стан алкогольного сп'яніння під час скоєння СНД, не виносились в експертні діагнози з формальною констатацією відсутності ознак психозу, недоумства та тяжких хронічних психічних захворювань, які могли б вплинути на здатність особи усвідомлювати значення своїх дій та можливість керувати ними під час скоєння правопорушення. Відсутність психічних розладів в анамнезі, під час інкримінованого діяння чи на СПЕ, а також відсутність стану алкогольного / наркотичного сп'яніння під час СНД спостерігали лише в 8 випадках – 9,2 %.

Усі діагнози, які встановлювали учасникам бойових дій до експертизи, були офіційно задокументовані лікарями-психіатрами після їх стаціонарного чи амбулаторного обстеження та лікування. При цьому комплексне вивчення матеріалів кримінальних проваджень з медичною документацією виявило тенденцію до гіпердіагностики стресогенних психічних розладів в учасників бойових дій та гіподіагностику психічних та поведінкових розладів унаслідок вживання ПАР.

Наведені дані про високу поширеність психічних розладів свідчать про серйозність проблеми, необхідність адекватної психосоціальної реабілітації учасників бойових дій з психічними розладами, які скоїли СНД. Критерії відбору контингенту для психосоціальної реабілітації мають міститись в експертних рекомендаціях після комплексної судово-психіатричної оцінки психічних розладів та їх впливу на генез правопорушення.

Загалом, згідно з експертними рішеннями, особи із залежністю від ПАР у більшості випадків були визнані осудними, тобто такими, що могли усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними в момент вчинення злочину (93,4 %). Неосудними внаслідок психозів на момент правопорушень були визнані 4,4 %, обмежено осудними – 2,2 %.

Як показують вищевикладені дані, незважаючи на введення в кримінальному законодавстві з 2001 року інституту обмеженої осудності, експертні рішення про неповну здатність усвідомлювати значення своїх дій та / або керувати ними на момент правопорушення не мають практичного поширення. Це при тому, що понад 18 % підекспертних, крім психічних розладів, обумовлених зловживанням ПАР, мали комбіновану психічну патологію (органічні психічні розлади, розумову відсталість, розлади особистості тощо). Як свідчить практика, одиничність винесення таких експертних рішень обумовлена не стільки відсутністю чітких критеріїв судово-психіатричної оцінки психічних розладів внаслідок зловживання ПАР, скільки відсутністю

механізму і адекватних можливостей ведення такого пацієнта в подальшому. Мається на увазі, що пацієнт, визнаний обмежено осудним, може отримати амбулаторну психіатричну допомогу в примусовому порядку. Однак, з урахуванням тяжкості злочину та можливого перебування пацієнта в місцях позбавлення волі, залишається неясним, а часом і вкрай скрутним, вирішення питання, пов'язаного із забезпеченням йому амбулаторної психіатричної допомоги у необхідному обсязі і якості. Тому частіше осіб з синдромом залежності від ПАР визнають осудними з рекомендаціями протиалкогольного або протинаркотичного лікування в місцях позбавлення волі за їх згодою (63 %). При цьому високі показники повторюваності суспільно небезпечних дій свідчать про неефективність лікувальних і психосоціальних заходів як у системі охорони здоров'я, так і в пенітенціарних установах.

Висновки

Високі показники захворюваності і поширеності психічних розладів внаслідок зловживання ПАР, криміногенність осіб з наркологічними проблемами і рецидивність скоєних ними правопорушень свідчать про актуальну необхідність змін судово-експертної оцінки станів залежності та підходів до подальшої реабілітації таких осіб. Реалізація Стратегії державної політики щодо наркотиків у частині запровадження альтернативного покарання лікування осіб із станами залежності є реальним механізмом впровадження європейського досвіду з профілактики вчинення повторних СНД такими особами.

Список використаної літератури

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків до 2020 року». Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-p> (дата звернення: 14.04.2018).
2. Олійник О. П. Організаційні та правові засади успішної ресоціалізації судово-психіатричних пацієнтів / О. П. Олійник / Архів психіатрії. – 2017. – Т. 23, № 1 (88). – С. 86–91.
3. Динаміка психічного здоров'я населення України в період 2013–2015 рр. / І. Я. Пінчук, О. О. Петриченко, О. В. Колодежний, І. Ф. Здорик // Архів психіатрії. – 2016. – Т. 22, № 2 (85). – С. 20–27.
4. Психічне здоров'я населення України. Аналітично-статистичний довідник 2013–2015 рр. // Український НДІ соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України; Центр медичної статистики МОЗ України. – Кіровоград: ПП «Поліум», 2016. – 80 с.

References

1. Cabinet of Ministry of Ukraine. (28.08.2013). *Pro skhvalennya Stratehiyi derzhavnoyi polityky shchodo narkotykiv do 2020 roku* (Rozporядzhennya № 735-p) [On Approval of the State Drug Policy Strategy by 2020 (Order № 735-p)]. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-p> (accessed 14.04.2018). (In Ukrainian).
2. Oliynyk, O. P. (2017). *Orhanizatsiini ta pravovi zasady uspushnoi resotsializatsii sudovo-psykhiatrychnykh patsientiv* [Organizational and legal foundations of successful reintegration of forensic psychiatric patients]. *Arkhiv psykhiatrii – Archives of psychiatry*, vol. 23, no. 1 (88), pp. 86–91. (In Ukrainian).
3. Pinchuk, I. Ya., Petrichenko, O. O., Kolodezhny, O. V., & Zdoryk, I. F. (2016). *Dynamika psykhychnoho zdorov'ia naselennia Ukrainy v period 2013–2015 rr.* [Dynamics of the mental health of population of Ukraine during 2013–2015]. *Arkhiv psykhiatrii – Archives of psychiatry*, vol. 22, no. 2 (85), pp. 20–27. (In Ukrainian).
4. *Psykhichne zdorovia naselennia Ukrainy. Analitichno-statystychnyi dovidnyk 2013–2015 rr* [Mental health of population in Ukraine. Analytical and statistical handbook 2013–2015]. *Ukrainskyi NDI sotsialnoi i sudovoi psykhiatrii ta narkologii MOZ Ukrainy, Tsentr medychnoi statystyky MOZ Ukrainy* [Ukrainian Research Institute of Social and Forensic Psychiatry and Drug Abuse Ministry of Health of Ukraine, Center for Health Statistics Ministry of Health of Ukraine]. Kirovograd: PP «Polium», 2016, 80 p. (In Ukrainian).

СУДЕБНО-ПСИХИАТРИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА СОСТОЯНИЙ ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПСИХОАКТИВНЫХ ВЕЩЕСТВ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ, ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

О. П. Олейник

Актуальность. Статья посвящена изучению проблем судебно-психиатрической оценки состояний зависимости от психоактивных веществ.

Цель – проанализировать актуальные показатели и проблемы судебно-психиатрической экспертизы состояний зависимости от психоактивных веществ.

Материалы и методы. Проанализированы 410 случаев судебно-психиатрических экспертиз в отношении лиц с синдромом зависимости от психоактивных веществ, совершивших правонарушения. Выборка была представлена группой с алкогольной и наркотической зависимостью (соответственно 218 и 192 случая). Для анализа и обработки данных применяли клинично-anamnestic, клинично-психопатологический, социально-демографический, статистический методы и метод судебно-психиатрического анализа.

Результаты. Исследование выявило тенденцию роста установления диагнозов синдрома зависимости от ПАВ на экспертизе за последние годы. Увеличение количества судебно-психиатрических экспертиз отражает ухудшение криминогенной ситуации, связанной с лицами, имеющими наркологические проблемы.

На экспертизе лица с зависимостью от ПАВ в 93,4 % случаев признавались вменяемыми, невменяемыми вследствие психозов были признаны 4,4 %, ограниченно вменяемыми – 2,2 %. Единичность вынесения экспертных решений об ограниченной вменяемости обусловлена отсутствием четкого механизма и адекватных возможностей ведения таких пациентов в дальнейшем.

Выводы. Высокие показатели повторности общественно опасных действий свидетельствуют о неэффективности лечебных и психосоциальных мероприятий в системе здравоохранения и в пенитенциарных учреждениях. Это свидетельствует о необходимости изменения подходов к экспертизе и реабилитации зависимых лиц. Реализация Стратегии государственной политики в отношении наркотиков в части введения альтернативного наказания лиц с состояниями зависимости является реальным механизмом внедрения европейского опыта по профилактике повторных общественно опасных действий таких лиц.

Ключевые слова: зависимость от психоактивных веществ, психические расстройства, общественно опасные деяния, судебно-психиатрическая экспертиза.

FORENSIC PSYCHIATRIC ASSESSMENT OF DEPENDENCE OF PSYCHOACTIVE SUBSTANCES: CURRENT TRENDS, PROBLEM ASPECTS AND PERSPECTIVES

O. P. Oliinyk

Background. The article is devoted to the study of problems of forensic psychiatric assessment of states of dependence on psychoactive substances.

Materials and methods. 410 cases of forensic psychiatric examinations were carried out for persons with a syndrome of dependence on psychoactive substances who committed offenses. The sample was represented by a group with alcohol and drug dependence (218 and 192 cases, respectively). We used clinico-anamnestic, clinical-psychopathological, socio-demographic, statistical methods and the method of forensic psychiatric analysis for the analysis and processing of data.

Objective – to analyze actual indicators and problems of forensic psychiatric examination of states of dependence on psychoactive substances.

Results. The study revealed a trend in the growth of the establishment of diagnoses of the syndrome of dependence on surfactants on examination in recent years. The increase in the number of forensic psychiatric examinations reflects a worsening of the crime situation related to people with substance abuse problems.

On examination, persons with dependence on surfactants in 93.4 % of cases were considered sane. Due to psychosis, 4.4 % were considered insane. 2.2 % were considered to be extremely sane. The individuality of making expert decisions on limited sanity is due to the lack of a clear mechanism and adequate opportunities for conducting such patients in the future.

Conclusions. High rates of repetition of socially dangerous actions indicate ineffectiveness of medical and psychosocial interventions in the health care system and in penitentiary institutions. This indicates the need to change approaches to the examination and rehabilitation of dependent persons. Implementation of the State Drug Policy Strategy in terms of introduction, alternative punishment, treatment of dependents is a real mechanism for introducing European experience in preventing repeated socially dangerous actions of such persons.

Keywords: dependence on psychoactive substances, mental disorders, socially dangerous acts, forensic psychiatric examination.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2018 р.

ОЛІЙНИК Оксана Петрівна, к.мед.н., с.н.с., провідний науковий співробітник відділу комплексної судово-психіатричної експертизи Українського науково-дослідного інституту соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України, м. Київ, Україна; e-mail: sudprof@ukr.net

ОЛЕЙНИК Оксана Петровна, к.мед.н., с.н.с., ведущий научный сотрудник отдела комплексной судебно-психиатрической экспертизы Украинского научно-исследовательского института социальной и судебной психиатрии и наркологии Министерства здравоохранения Украины, г. Киев, Украина; e-mail: sudprof@ukr.net

OLIINYK Oksana Petrivna, MD, PhD, Leading researcher of the Department of complex forensic-psychiatric examination of Ukrainian research Institute of social and forensic psychiatry and Drug Abuse Ministry of Health of Ukraine, Kyiv, Ukraine; e-mail: sudprof@ukr.net